

RCE Platform Buitenplaatsen en buitenplaatsen: Kastelen en Buitenplaatsen en omringend Landschap – Bedreiging en Bescherming. 25 april 2025

Opening door dagvoorzitter Eugène van Bouwdijk Bastiaanse (voorzitter VPHB)

Eugène van Bouwdijk Bastiaanse heet alle aanwezigen in de zaal en online welkom.

Het onderwerp van dit platform is de buitenplaatsbiotoop: de buitenplaats en haar omgeving, en de bedreigingen waarmee deze geconfronteerd worden.

Het is een actueel onderwerp waarin de maatschappelijke functie van de buitenplaats van groot belang is. Particuliere eigenaren zien het als hun taak om het erfgoed in stand te houden en om dit op een goede manier door te geven aan volgende generaties. Veel buitenplaatsen zijn in de afgelopen eeuwen al verloren gegaan, van de oorspronkelijke 6.000 zijn er nu nog 600 historische buitenplaatsen over.

Hoewel de Monumentenwet bescherming biedt aan de monumentale onderdelen van de buitenplaatsen, ontbreekt een vergelijkbare bescherming voor de omgeving ervan. Juist hier neemt de druk toe. Opgaves als woningbouw, mede als gevolg van het woningtekort, en ingrepen in het kader van de energietransitie—zoals de plaatsing van windmolens—stellen ons voor steeds lastigere keuzes in het ruimtegebruik.

Hoe zorgen we ervoor dat we met deze toenemende ruimtelijke druk ook toekomstige generaties kunnen genieten van het cultureel erfgoed van de buitenplaatsen en de omgeving waarin zij liggen. En hoe stellen overheden als provincies en gemeenten daarin hun prioriteiten? Zeven sprekers benaderen dit onderwerp, elk vanuit hun eigen ervaringen en expertise.

1. Edwin Raap (Onderzoeker afdeling Landschap, RCE): Buitenplaatsen: stabiel erfgoed dat meebeweegt met de veranderingen in het landschap.

Erfgoed draagt bij aan ruimtelijke kwaliteit: het geeft richting en context aan de leefomgeving. Hoe verhoudt dit erfgoed zich tot de grote transitieopgave waar Nederland voor staat? Het landschap gaat aanzienlijk veranderen en erfgoed zal bij die transitie een eigen plek moeten krijgen.

Raap schets dat we ons bevinden in een tijd met grote ruimtelijke transformatie opgaven op vier terreinen: klimaat (aanpassingen aan een veranderd klimaat), landbouw en natuur (onder andere stikstofproblematiek), energie (plaatsing van bijvoorbeeld windmolens en zonnepanelen) en stedelijke groei (bouw van 1 miljoen nieuwe woningen). Binnen deze ontwikkelingen moeten buitenplaatsen en landgoederen geen statisch erfgoed zijn dat zich terugtrekt achter de dijken, maar juist meebewegen als stabiel erfgoed binnen deze transformaties.

Raap ziet een ontwikkeling waarin erfgoed steeds meer een onderdeel wordt in de ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening. Beide domeinen raken steeds meer verweven en moeten elkaar eigenlijk inspireren. Erfgoed kan richting geven aan de toekomst: *“De route naar de toekomst voert via het verleden.”* Raap ligt dit in zijn presentatie toe aan de hand van voorbeelden uit de erfgoeddeal (voorbeelden worden in dit verslag niet gegeven).

2. Johanna van de Werff (Bestuurslid Nederlandse Kastelenstichting): NKS-Pleitbezorging in de praktijk;

Van der Werff gaat in op hoe de Nederlandse Kastelen Stichting (NKS) zich in de praktijk opwerpt als belangenbehartiger voor de landgoederen en buitenplaatsen. Kastelen en buitenplaatsen zijn onlosmakelijk verbonden met het omringende landschap. Door uiteenlopende factoren staan de buitenplaatsen onder druk: verstedelijking, veranderende wet- en regelgeving, oplopende energieprijzen, klimaatverandering en veranderingen in het belastingstelsel. Voor particuliere eigenaren kan dit leiden tot onbetaalbaarheid of zelfs leegstand. Van de Werff toont hoe de NKS zich inzet als pleitbezorger aan de hand van vijf casussen. (Casussen worden in dit verslag niet gegeven).

Uit de casussen trekt Van der Werff de conclusie dat er een weeffout in het systeem zit: Rijksmonumenten worden vaak bedreigd door lokaal (gemeentelijk) beleid. Op gemeentelijk niveau liggen de prioriteiten vaak

nogal anders. Van der Werff wijst ook op een positieve ontwikkeling. De provincies Zuid-Holland, Utrecht en Groningen hebben een biotopenbeleid opgesteld. Van der Werff roept op om andere provincies te laten volgen: het is hoognodig. De weeffout waar Van der Werff over spreekt blijkt ook uit het recente onderzoeksrapport van Elisius: *“Erfgoedbeleid leidt onder onduidelijkheid over wettelijke overheidstaken en een gebrekkig functioneren van het gedecentraliseerde stelsel. Dit stelsel biedt gemeenten en provincies ruimte voor het invullen van hun eigen rol, maar daar komen ze door een gebrek aan capaciteit, deskundigheid en middelen niet aan toe. Het gebrek aan draagkracht leidt tot onvoldoende toekenning van capaciteit, deskundigheid en middelen. Dat doet het draagvlak verder verminderen.”*

3. Elyze Storms-Smeets (Adviseur landschap en erfgoed Gelders Genootschap; Hoogleraar Gelderse Geschiedenis, Radboud Universiteit): Nederlandse landgoederen als erfgoedensembles: behoud, bescherming en ontwikkeling.

Het vaak genoemde getal 600, voor de nog resterende buitenplaatsen, verwijst alleen naar Rijksmonumenten. Er zijn ook nog veel provinciale en gemeentelijke monumenten. Hierin ontbreekt een compleet landelijk overzicht van alle terreinen met landgoedkwaliteiten.

In Gelderland is inmiddels een kaart ontwikkeld die laat zien waar nog landgoedhistorische kenmerken aanwezig zijn in het landschap, ook als deze niet de status hebben van Rijksmonumentale complex historische buitenplaats. Een historische buitenplaats wordt alleen als complex aangemerkt wanneer er sprake is van een rijksmonumentaal hoofdgebouw (rood) en een rijksmonumentale tuin en/of park (groen). Veel buitenplaatsen hebben niet de bescherming die complex historische buitenplaatsen wel genieten. Dit komt doordat het rood of het groen niet aangemerkt is als rijksmonument.

Storms-Smeets pleit daarom voor een bredere benadering: zie landgoederen en buitenplaatsen als erfgoedensembles. Niet alleen als architectonisch geheel, maar ook als ruimtelijke en sociaal-maatschappelijke ensembles. Wat was het onderliggende sociaal-maatschappelijke model van de buitenplaats en wat kunnen we daar nu van leren? Wat zijn bijvoorbeeld de verschillende lagen in het landschap van vorig gebruik? Storms-Smeets illustreert dit aan de hand van de overstromingen in Limburg. Daar bleek hoe historisch landschapsgebruik—zoals beemden die mochten overstromen—een robuust watersysteem vormde. Verharding en verstedelijking hebben deze werking ondermijnd. Erfgoed kan dus waardevolle inzichten bieden voor actuele ruimtelijke vraagstukken.

Omdat de meeste kastelen en buitenplaatsen geen Rijksmonumentale status hebben, blijven veel buitenplaatsen buiten beeld bij ruimtelijke opgaven. Daarbij ligt de focus ook te vaak op de erfgoedbescherming en waardering van de architectonische kern (ensemble van huis en park). Er is te weinig aandacht voor de volkskundige en sociale waarden. Storms-Smeets houdt daarom een pleidooi voor een landelijke inventarisatie van de landgoederen en buitenplaatsen: *‘Weten we eigenlijk wel wat we hebben?’*. Moet de discussie niet gaan over 1.500 kastelen en buitenplaatsen, in plaats van de bekende 600 buitenplaatsen?

4. Gerdy Verschuure-Stuip (Universitair docent Landschapsarchitectuur TU Delft): Koers op landschap! Onlosmakelijke verankering van buitenplaatsen en landgoederen in hun landschap

Verschuure heeft onderzoek gedaan naar de landschappelijke verankering van buitenplaatsen en landgoederen in hun landschappen, met specifieke aandacht voor de Haagse buitenplaatsen. Hoe draagt de omgeving – de biotoop – bij aan de kwaliteit van het landschap? Is dat als bufferzone, ligt dit in de invloedssfeer of als verankering van het ensemble?

De analyse van de historische kaarten laat zien dat vooral wegen, waterlopen, zichtassen, hoogteverschillen in het landschap en jachtterreinen bepalend waren voor de landschappelijke verankering van de buitenplaats. Verschuure toont dit aan de hand van een aantal voorbeelden (voorbeelden worden niet gegeven in dit verslag). Deze analyses hebben input gegeven voor gemeentelijk beleid. Gemeenten in de streek tussen Den Haag en Leiden worstelen namelijk met de vraag hoe zij het beste hun landgoederen kunnen beschermen. Het aanwijzen van een langgerekte landgoederenzone, bleek niet wenselijk. Want hoe geef je

vergunningen af aan een gebied dat in zijn geheel beschermd is? Dit leidde tot de vraag: Kunnen we niet de belangrijkste structuren benoemen en beschermen? Wat is de biotoop van de betreffende buitenplaats? Zo heeft de provincie Zuid-Holland ervoor gekozen de biotopen met het huis, de tuin/park en de zichtassen van de buitenplaatsen te beschermen.

Verschuure pleit voor meer samenhang in de bescherming van buitenplaatsen. Nu gebeurt dit voornamelijk versnipperd, met uiteenlopende benaderingen per gemeente of provincie.

5. Hanneke Nuijten (Beleidsadviseur cultureel erfgoed, provincie Zuid-Holland): De landgoedbiotoop, een goed idee? Opzet en werking van landgoedbiotopen in de provincie Zuid-Holland.

Nuijten duidt in haar presentatie de praktijk bij de provincie Zuid-Holland. Zuid-Holland werkt met erfgoedlijnen: dat zijn geografische zones met een gezamenlijk historisch verhaal. Een van deze lijnen is de landgoederenzone. Voor de provincie is de biotoop de kern van het landgoed, bestaande uit het huis, tuin en/of park, en een bufferzone met waardevolle elementen zoals zichtlijnen, panorama's en aanliggende infrastructuur. Deze biotopen zijn juridisch verankerd via artikel 7.74 van de provinciale omgevingsverordening. Dit artikel stelt dat ruimtelijke ontwikkelingen binnen een biotoop alleen zijn toegestaan als ze de kernwaarden niet aantasten, of juist bijdragen aan versterking daarvan. Het bijbehorende omgevingsplan moet een beeldkwaliteitsparagraaf bevatten waarin de impact op vier onderdelen wordt beschreven (de buitenplaats, de basisstructuur, het blikveld en de individuele waarden uit de beschrijving). De provinciale biotoopbescherming sluit aan op de landelijke bescherming van rijksmonumenten, maar is op een aantal punten ruimer van opzet. Zo wordt niet alleen de monumentale kern beschermd, maar ook de omgeving die bepalend is voor de biotoop.

Aan de hand van voorbeelden laat Nuijten zien hoe de buitenplaats ervaren kan worden door het landschap en hoe de buitenplaatsen meebewegen met de ruimtelijke transities om hun continuïteit te waarborgen. Volgens Nuijten wordt de biotoopbenadering door veel particuliere eigenaren positief ontvangen. Het grootste voordeel: vroegtijdig overleg tussen overheid en eigenaar.

6. Tomas Degenaar (Landschapsarchitect BplusB): Toekomstige schoonheid: over landschappelijk draagvermogen, behoud en ontwikkeling.

Degenaar stelt dat de ruimtelijke druk op het landschap de afgelopen 20 jaar zeer is toegenomen, maar hij benadrukt tegelijkertijd de kansen die landschapsontwerp hierin biedt. Aan de hand van praktijkvoorbeelden toont hij hoe het landschappelijk draagvermogen – de mate waarin het landschap veranderingen kan opnemen zonder aan kwaliteit in te moeten boeten – kan worden vergroot.

Geïnspireerd door Engelse voorbeelden laat Degenaar zien hoe aanplant het landschappelijk draagvermogen kan ordenen. Aanplant verhult, onthult en maakt gevarieerder. Nieuwe beplanting kan visuele verrommeling tegengaan. Maar hoe doe je dat in het vlakke Nederland? Een voorbeeld is het project in de omgeving van Veghel, hier werd een landschapsplan ontwikkeld voor 2.000 woningen in een agrarisch landschap. In plaats van compacte bebouwing met daaromheen veel vrije ruimte, werd gekozen voor kleine clusters bebouwing verspreid in het landschap, ingebed in een robuust raamwerk van bestaande en nieuwe beplantingsstructuren. Daarbij werd ook ruimte gelaten voor enkele bestaande boerenbedrijven.

Degenaar benoemt dat het verhullen van ongewenste elementen met groen in Nederland vaak als 'schaamgroen' wordt weggezet. Maar volgens hem is dit onterecht. Strategische aanplant is geen zwaktebod, maar een krachtig middel om de kwaliteit van het landschap te behouden en te versterken.

7. Hans Gierveld (Adjunct rentmeester Twickel): Biotoop voor landgoederen: zin of onzin?

Volgens Gierveld bevat de biotoop alle elementen om het landgoed in stand te houden, dit zijn ook de economische voorwaarden. Voldoe je als landgoed nog aan de voorwaarden om je landgoed in stand te houden? Om een landgoed te beschermen moet je je volgens Gierveld proactief ontwikkelen: zelf een visie vormen, inventariseren wat je hebt en dit actief uitdragen naar overheden.

Een actueel voorbeeld is de buitenplaats Zuidwijk in Wassenaar, gelegen in een groene zone tussen Voorschoten, Wassenaar en Den Haag. Twickel voert daar een voortdurende strijd tegen bedreigingen vanuit stedenbouwkundige plannen, zoals bijvoorbeeld de aanleg van de Rijnlandroute. Ook de Regionale Energiestrategieën vormen een groeiend risico: deze richten zich vooral op waar energie wordt opgewekt en niet naar hoe dit met elkaar verbonden wordt. Via de Belemmeringenwet mag de aanleg van energie tracés, zonder toestemming van de eigenaar, plaatsvinden op privéterrein. Hier maakt de overheid op dit moment misbruik/gebruik van om leidingtracés af te dwingen. Dit gebeurt ook op Twickel.

Gierveld benadrukt het belang van een heldere interne koers: een cultuurhistorische waardestelling, een landgoedbiografie en een landgoedontwikkelingsplan zijn cruciale instrumenten. Wie zijn waarden kent en weet wat hij wil, is beter in staat om effectief in gesprek te gaan met overheden en ontwikkelaars. De lijfspreuk van Twickel luidt dan ook: *Mutando non mutor* — door te veranderen, blijf ik mijzelf.

Voor de bescherming van landgoederen maakt Gierveld de vergelijking met het NDDF-systeem voor natuurbescherming. Daarin worden bedreigde soorten geregistreerd, wat bescherming biedt bij ruimtelijke ingrepen. Een vergelijkbaar systeem voor cultuurhistorische waarden zou misschien dezelfde beschermende werking kunnen hebben. Tot slot roept Gierveld op dat gebiedsplannen met elkaar moeten communiceren.

Discussie

In het afsluitende gedeelte van het platform klonk een duidelijke oproep tot meer samenwerking. De provincie Overijssel, die ook recent haar biotoopbeleid afrondde, riep bijvoorbeeld andere provincies en de RCE op om de krachten te bundelen. De dagvoorzitter benadrukt dat er veel waardevolle initiatieven zijn, maar dat deze nog veelal versnipperd zijn.

Ook de rol van de RCE kwam ter sprake. Er is behoefte aan meer verbinding tussen de afdeling Landschap van de RCE en de particuliere eigenaren van historische buitenplaatsen. Een ander punt van discussie was of een vorm van recentralisatie wenselijk is, meer richting en sturing van bovenaf, om eenheid en structuur in de materie te bevorderen. De RCE herkent deze zorgen en gaf aan hier actief mee bezig te zijn.